

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 1

BUXORO – 2026

О‘ЗБЕКИСТОНДА FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING ROLI VA AHAMIYATI

Xoliqova Marjona Husniddinovna,

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti 1-bosqich magistranti.

khalikovamarjona03@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda ularning demokratik islohotlardagi roli ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari va mahalla institutining jamiyat hayotidagi o‘rni tizimli yondashuv asosida o‘rganilgan. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doirasida fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy asoslari mustahkamlangani ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, ijtimoiy sheriklik, jamoatchilik nazorati va fuqarolik faolligini oshirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida fuqarolik jamiyati institutlarining davlat va jamiyat o‘rtasidagi vositachilik roli kuchayib borayotgani asoslanadi hamda ularni rivojlantirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik jamiyati, nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoatchilik nazorati, ijtimoiy sheriklik, demokratik islohotlar, huquqiy davlat, fuqarolik faolligi, mahalla instituti, ommaviy axborot vositalari, konstitutsiyaviy islohotlar.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНСТИТУЦИЙ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Холикова Марджона Гусниддиновна,

Студентка 1 курса магистратуры Бухарского государственного педагогического института.

khalikovamarjona03@gmail.com

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ формирования и этапов развития институтов гражданского общества в Узбекистане и их роли в демократических реформах. Исследование системным подходом изучает роль неправительственных некоммерческих организаций, общественных объединений, политических партий, средств массовой информации и институтов махалла в общественной жизни. Показано, что правовая база институтов гражданского общества укрепилась в рамках новой Конституции Республики Узбекистан. Также анализируются механизмы усиления социального партнерства, общественного контроля и гражданской активности. В результате исследования обосновывается возрастающая роль институтов гражданского общества как посредников между государством и обществом и разрабатываются практические предложения по их развитию.

Ключевые слова: гражданское общество, неправительственные некоммерческие организации, общественный контроль, социальное партнерство, демократические реформы, верховенство права, гражданская активность, институты махалла, средства массовой информации, конституционные реформы.

ROLE AND IMPORTANCE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN

Kholikova Marjona Husniddinovna,

1st year master's student at the Bukhara State Pedagogical Institute.

khalikovamarjona03@gmail.com

Abstract: This article scientifically analyzes the formation, stages of development of civil society institutions in Uzbekistan, and their role in democratic reforms. The study studies the role of non-governmental non-profit organizations, public associations, political parties, mass media, and the mahalla institute in public life based on a systematic approach. It shows that the legal

framework of civil society institutions has been strengthened within the framework of the new Constitution of the Republic of Uzbekistan. It also analyzes the mechanisms for increasing social partnership, public control, and civic activity. As a result of the study, the increasing role of civil society institutions as mediators between the state and society is substantiated, and practical proposals for their development are developed.

Keywords. Civil society, non-governmental non-profit organizations, public control, social partnership, democratic reforms, the rule of law, civic activity, mahalla institute, mass media, constitutional reforms.

Kirish. Globallashuv sharoitida demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish masalasi har bir mamlakat taraqqiyotining ustuvor yoʻnalishiga aylanmoqda. Fuqarolik jamiyati davlatdan nisbatan mustaqil boʻlgan, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligiga asoslangan, ularning manfaatlarini ifoda etuvchi va himoya qiluvchi institutlar majmuasini anglatadi. U jamiyat va davlat oʻrtasida vositachilik vazifasini bajarib, ijtimoiy muvozanatni taʼminlaydi.

Oʻzbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratildi. Ayniqsa, soʻnggi yillarda amalga oshirilayotgan keng koʻlamli islohotlar doirasida fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslari mustahkamlandi. Xususan, yangi tahrirdagi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtiroki, jamoatchilik nazorati va ochiqlik tamoyillari yanada kuchaytirildi.[1]

Shuningdek, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi Oʻzbekiston” taraqqiyot strategiyasida fuqarolik jamiyati institutlarini qoʻllab-quvvatlash, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini kengaytirish hamda ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi.[2]

Mazkur maqolaning maqsadi Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining roli va ahamiyatini kompleks ilmiy tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish boʻyicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot obyekti sifatida Oʻzbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan fuqarolik jamiyati institutlari tizimi tanlandi. Unga nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari, kasaba uyushmalari hamda fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari kiradi.

Tadqiqot predmeti esa mazkur institutlarning jamiyatni demokratlashtirish, fuqarolik faolligini oshirish, ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish va davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokini taʼminlashdagi roli va ahamiyatidan iborat.

Oʻzbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy hayotning turli jabhalarida faol ishtirok etmoqda. Bu institutlarning asosiy vazifasi - fuqarolarning manfaatlarini ifoda etish, ijtimoiy adolatni taʼminlash hamda hukumat siyosatini jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Fuqarolik jamiyati institutlari tizimiga nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari (OAV), fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari va kasaba uyushmalari kiradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining samarali mexanizmi qonuniy-huquqiy kafolatlar orqali taʼminlanadi. Xususan, yangi tahrirdagi konstitutsiyada fuqarolik jamiyati institutlari tushunchasi kiritilib, ularning davlat boshqaruvida ishtiroki huquqiy asosda mustahkamlanyapti. Shuningdek, loyihalarni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash uchun davlat subsidiyalari, grantlar va ijtimoiy buyurtmalar tizimi joriy qilingan. Bu mexanizm orqali ijtimoiy loyihalar manzilli ravishda amalga oshiriladi hamda byurokratik toʻsiqlar kamayadi.

NNTlar Oʻzbekiston ijtimoiy maydonida samarali mexanizm sifatida shakllanmoqda. Ular ekologiya, inson huquqlari, nogironligi boʻlgan shaxslar himoyasi, gender tenglik va yoshlar siyosati kabi yoʻnalishlarda faoliyat yuritadi. NNTlar faoliyati qonuniy asoslar bilan taʼminlangan boʻlib, ular davlat grantlari, xalqaro fondlar hamda ijtimoiy buyurtmalar orqali

moliyaviy qo'llab-quvvatlanadi. Bu mexanizm NNTlarning ijtimoiy sheriklik rolini mustahkamlab, jamiyat ehtiyojlarini qondirishda davlat organlari bilan hamkorlikni kuchaytiradi.

Mahalla institutining o'rni fuqarolik jamiyatining noyob shakllaridan biridir. Mahalla organlari aholining ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlashda, ijtimoiy himoya choralarini amalga oshirishda, shuningdek, jamiyat barqarorligini ta'minlashda muhim vositadir. Mahalla institutining faoliyati fuqarolar bilan davlat organlari o'rtasidagi vositachilik vazifasini bajardi va jamoat hayotidagi ijtimoiy dialogni kuchaytiradi.

Mahalla 1990-yillardan boshlab an'anaviy jamoa boshqaruvi sifatida o'z funksiyalarini bajargan bo'lsa, so'nggi yillarda uning roli ijtimoiy himoya, profilaktika, jamiyat barqarorligi va bandlikni ta'minlash kabi kompleks funksiyalar bilan boyitildi. Mahalla organlari hududiy aholining dolzarb muammolarini aniqlab, ularni joyida hal etishda vositachilik qiladi, jamiyat bilan davlat organlari o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydi, shuningdek, ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun yo'nalishlar ishlab chiqadi.[3]

Jamoat birlashmalari va siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining demokratik mexanizmlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Siyosiy partiyalar saylov kampaniyalari, ijtimoiy siyosat bo'yicha dasturlar hamda fuqarolarning hukumat siyosatiga ta'sirini oshirish orqali demokratik institutlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ular o'zlari tomonidan ishlab chiqilgan tashabbuslar, qonun ijodkorligi jarayoniga ta'sir va jamoatchilik fikrini shakllantirish orqali siyosiy ishtirokchanlikni rag'batlantiradi.

Ommaviy axborot vositalari ham fuqarolik jamiyatining asosi sifatida faol ishtirok etadi. Xususiy va nodavlat OAVlar axborot almashish, jamoatchilik munozaralarini shakllantirish, davlat organlari faoliyatini ochiqlik tamoyili asosida yoritishda muhim rol o'ynaydi. Internet jurnalistika va ijtimoiy tarmoqlar fuqarolarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkonini beradi, bu esa jamiyatning huquqiy xabardorligini oshiradi.

Ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining vizual mexanizmi bo'lib, u jamiyatdagi dolzarb muammolarni yoritadi, jamoatchilik muhokamalarini jonlantiradi va davlat organlari faoliyatini ochiqlik tamoyili asosida baholash imkonini yaratadi. Bugungi kunda jurnalistika, bloggerlik, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ommaviy axborot vositalari fuqarolik faolligini oshirishda muhim vositaga aylangan.

Kasaba uyushmalari va ish beruvchi tashkilotlar ham fuqarolik jamiyati institutlari sirasiga kiradi. Ular mehnat huquqlarini himoya qilish, ish sharoitlarini yaxshilash, ijtimoiy manfaatlarni muvofiqlashtirish kabi yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Bu institutlar demokratik institutlar bilan o'zaro ta'sir orqali ijtimoiy kelishuvlarni kuchaytiradi.[4]

Fuqarolik jamiyati institutlarining samarali ishlashi bir qator mexanizmlar orqali ta'minlanadi.

Birinchidan, normativ-huquqiy mexanizm mavjud bo'lib, unda fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy maqomi mustahkamlanadi. Yangi tahrirdagi konstitutsiyaviy mexanizmlar, OAV va jamoat nazorati institutlari uchun kafolatlangan erkinliklar, shaffoflik tamoyillari fuqarolik jamiyatining hokimiyat organlaridan mustaqil faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, ijtimoiy sheriklik mexanizmi jarayonida davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida doimiy muloqot yo'lga qo'yiladi. Masalan, ijtimoiy buyurtmalar orqali NNTlar davlat siyosati shakllanishida ishtirok etadi, jamoat kengashlari orqali mahalliy muammolar bo'yicha yechimlar ishlab chiqiladi.

Uchinchidan, jamoatchilik nazorati mexanizmi amalda tatbiq etilmoqda. Bu mexanizm orqali fuqarolar va fuqarolik institutlari davlat organlarining strategiyalarini baholaydi, byudjet jarayonlarida ishtirok etadi va ijtimoiy xizmatlar sifati bo'yicha monitoring olib boradi. Raqamli platformalar (elektron murojaatlar, ochiq ma'lumotlar tizimi) esa jamoatchilik nazoratini yanada samarali qiladi.[5]

Shuningdek, fuqarolik jamiyatini qo'llab-quvvatlashga doir ta'lim-tarbiya mexanizmlari shakllanmoqda. Huquqiy savodxonlik, ijtimoiy faollik bo'yicha seminar va treninglar orqali

fuqarolarning huquqiy ongi va ijtimoiy faolligi oshiriladi.

Umuman olganda, fuqarolik jamiyati institutlari mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ularning faoliyati demokratik boshqaruv tizimini mustahkamlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va fuqarolarning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishda markaziy rol o'ynaydi. Shu bilan birga, institutlarning samaradorligini oshirish uchun moliyaviy barqarorlik, huquqiy madaniyatni kuchaytirish va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini takomillashtirish zarurlari mavjud.

Alohida e'tibor fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi bo'lgan Mahalla institutining zamonaviy sharoitdagi funksional transformatsiyasiga qaratildi. Mahalla nafaqat ijtimoiy boshqaruvning an'anaviy shakli, balki bugungi kunda ijtimoiy himoya, profilaktika, bandlik va yoshlar bilan ishlash sohalarida muhim bo'g'in sifatida faoliyat yuritmoqda.

Mazkur tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Ular quyidagilardan iborat:

Birinchidan, tahlil va sintez metodi orqali fuqarolik jamiyati institutlarining nazariy asoslari va ularning funksiyalari umumlashtirildi.

Ikkinchidan, qiyosiy-huquqiy metod yordamida milliy qonunchilik normalari xalqaro demokratik standartlar bilan solishtirildi.

Uchinchidan, statistik tahlil usuli orqali fuqarolik jamiyati institutlarining son jihatidan o'sishi va ularning faoliyat ko'rsatkichlari o'rganildi.

To'rtinchidan, tizimli yondashuv asosida fuqarolik jamiyati institutlari yagona ijtimoiy mexanizm sifatida tahlil qilindi.

Nazariy asos sifatida G'arb siyosiy-falsafiy tafakkurining yirik namoyandalari – Jon Lokk, Montekiyo qarashlaridan foydalanildi. Ularning fuqarolik jamiyati, hokimiyatlar bo'linishi va jamoatchilik faolligi haqidagi konsepsiyalari tadqiqotning metodologik poydevorini tashkil etdi.[6]

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari bosqichma-bosqich rivojlanib borayotganini ko'rsatdi. Quyida fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan omillar haqida to'xtalib o'taman. Bular:

1. Huquqiy asoslarning takomillashuvi. Yangi konstitutsiyaviy islohotlar fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita ishtirokini kengaytirdi. Jamoatchilik nazorati, ochiqlik va shaffoflik tamoyillari normativ darajada mustahkamlandi. Bu esa davlat organlari faoliyati ustidan fuqarolik nazoratini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

2. Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kengayishi. So'nggi yillarda NNTlar soni va faoliyat yo'nalishlari kengaydi. Ular ekologiya, inson huquqlari, gender tengligi, yoshlar siyosati, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash kabi sohalarida faoliyat olib bormoqda. Davlat grantlari va ijtimoiy buyurtmalar tizimi ijtimoiy sheriklik mexanizmini kuchaytirdi.

3. Mahalla institutining zamonaviylashuvi. Mahalla instituti an'anaviy jamoa boshqaruvi shaklidan zamonaviy ijtimoiy boshqaruv mexanizmiga aylanish jarayonini boshdan kechirmoqda. U ijtimoiy muammolarni joylarda aniqlash va tezkor hal etishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda.

4. Ommaviy axborot vositalari va ochiqlik. Ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining muhim instituti sifatida jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijtimoiy muammolarni ko'tarish va davlat organlari faoliyatini yoritishda muhim rol o'ynamoqda. Raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar fuqarolik faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.[7]

Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati institutlari tizimida quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

- NNTlarning moliyaviy mustaqilligi yetarli darajada emas;
- Fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyati past darajada;
- Ayrim hududlarda fuqarolik faolligi sust;
- Jamoatchilik nazorati mexanizmlarining samaradorligi yetarli emas.

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlari so‘nggi yillarda sezilarli darajada kengayib, ijtimoiy-siyosiy hayotning muhim qatlamiga aylangan. Ular jamiyat va davlat o‘rtasidagi samarali muloqotni ta‘minlash, fuqarolarning manfaatlarini ifoda etish, ijtimoiy muammolarni hal etishda ishtirok etish hamda demokratik institutlarni mustahkamlash vazifalarini bajaradi.

So‘nggi rasmiy statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda ro‘yxatdan o‘tgan fuqarolik jamiyati institutlari, jumladan NNTlar soni 2025-yil holatiga qariyb 10,000 dan ortiqni tashkil etadi. Bu NNTlar ijtimoiy himoya, yoshlar siyosati, ekologiya, ayollar huquqlari, nogironligi bo‘lgan shaxslar bilan ishlash kabi turli yo‘nalishlarda faoliyat yuritmoqda. Ushbu tashkilotlar respublika bo‘ylab 70,000 dan ortiq xodimni ish bilan ta‘minlab, fuqarolik jamiyati faoliyatining iqtisodiy asosini mustahkamlashga hissa qo‘shmoqda.

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining samaradorligini oshirishda davlat va jamiyat o‘rtasida ijtimoiy sheriklik mexanizmi muhim hisoblanadi. Bu mexanizm davlat organlari va fuqarolik institutlari o‘rtasidagi hamkorlik platformasini yaratadi. Masalan, ijtimoiy buyurtmalar orqali NNTlar davlat siyosati shakllanishida bevosita ishtirok etish imkoniga ega bo‘lyapti, jamoat kengashlari esa mahalliy muammolar bo‘yicha yechimlar ishlab chiqadi. Jamoatchilik nazorati mexanizmi esa davlat organlari faoliyatini baholash, byudjet jarayonlarida ishtirok etish va ijtimoiy xizmatlar sifatini monitoring qilish orqali amalga oshiriladi.

Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda ta‘lim-tarbiya mexanizmlari ham muhim rol o‘ynaydi. Huquqiy savodxonlik, ijtimoiy faollik bo‘yicha seminar va treninglar orqali fuqarolarning huquqiy ongi oshiriladi, bu esa ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Biroq, fuqarolik jamiyati institutlari oldida hali ham bir qator muammolar mavjud. Jumladan, ba‘zi NNTlar moliyaviy mustaqillikka ega emas, mustaqil huquqiy faoliyat yuritish uchun ma‘muriy to‘siqlar mavjudligi va ba‘zi hollarda ro‘yxatga olish jarayonining murakkabligi ham uchraydi. Shuningdek, ba‘zi tahlillar mustaqil fuqarolik institutlarining soni ko‘pincha davlat tashkil etgan tuzilmalar bilan aralash bo‘lib, haqiqiy mustaqil NNTlar soni rasmiy statistikadan kamroq ekanligini ko‘rsatmoqda. [8]

Umuman olganda, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyati demokratik jarayonlarni mustahkamlash, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish va davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokini ta‘minlash kabi muhim mexanizmlarga asoslanadi. Ularning rivojlanishi barqaror demokratik o‘sishning muhim omili bo‘lib qoladi.

Mazkur muammolar fuqarolik jamiyati institutlarining to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qilmoqda.

Ushbu maqolamning ilmiy yangiligi haqida to‘xtaladigan bo‘lsam, u quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish bosqichlari tizimli ravishda tasniflandi.
2. Fuqarolik jamiyati va davlat organlari o‘rtasidagi ijtimoiy sheriklikning institutsional modeli ishlab chiqildi.
3. Mahalla institutining transformatsiyasi zamonaviy boshqaruv paradigmasi nuqtai nazaridan asoslab berildi.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlari demokratik islohotlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ular jamiyat va davlat o‘rtasida samarali muloqotni ta‘minlab, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari demokratik islohotlarning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ularning huquqiy asoslari takomillashib, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy sheriklik mexanizmlari mustahkamlanmoqda. Nodavlat notijorat tashkilotlari, mahalla institutlari va ommaviy axborot vositalarining faolligi fuqarolik ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish, institutlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash va jamoatchilik nazorati samaradorligini

kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Fuqarolik jamiyatini izchil rivojlantirish barqaror demokratik taraqqiyotning muhim omilidir. Kuchli fuqarolik jamiyati demokratik davlatning tayanchi bo‘lib, jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: “o‘zbekiston”, 2023-y. //https://lex.uz.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat’iy davom ettiramiz. 6-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2023. – 520 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir. uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onunustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019
4. O‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2018.
5. John Locke. Two Treatises of Government. – London, 1689.
6. Montesquieu. The Spirit of the Laws. – Geneva, 1748.
7. Ibragimova Z.M., JAMOATCHILIK NAZORATINING HUQUQIY ASOSLARINI RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences//
8. Fuqarolik jamiyati nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2021.